

Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

V Yazı

Azərbaycan ərazisinin parçalanması: Azərbaycan coğrafi bir adır. Turan yurdu olması səbəbilə Azərbaycan adı ancaq türklərə aiddir.

Güney Azərbaycan:

1. Darüs-Səltənə Azərbaycanı
2. Xəmsə Azərbaycanı
3. Cibəl Azərbaycan olmaq üzrə üç ana bölgədən ibarətdir.

Darüs-Səltənə Azərbaycanı:

1. Şərqi Azərbaycan ostanı (Təbriz)
2. Qərbi Azərbaycan ostanı (Urmiya)
3. Ərdəbil ostanı (Ərdəbil)
4. Gilan ostanı (Rəşf)
5. Kürdüstan (Sənəndəc) ostanından ibarətdir.

Xəmsə Azərbaycanı:

1. Zəncan ostanı (Zəncan)
2. Qəzvin ostanı (Qəzvin)
Cibəl Azərbaycanı:
1. Həmədan ostanı (Həmədan)
2. Mərkəz ostanı (Ərak)
3. Qum ostanı (Qum)
4. Tehran ostanı (Tehran)
5. Əlbuz ostanı (Kərəc)
6. Kimanşah ostanı (Kimanşah)
7. Luristan ostanı (Xürəməbad)

Qaşqaylar: Azərbaycan türklərinin bir boyudur. Onlar Fars, İsfahan, Buşehr, Çahar-Mahal və Bəxtiyari ostanlarında və Xuzistan ostanında yaşayırlar.

Əfşarlar: Azərbaycan türklərinin digər böyük boyu Əfşarlardır. Əfşar boyu, İranın şimal-şərqində-Şimali Xorasan, Rəzəvi Xorasan və Simnan ostanlarında yaşayırlar.

Türkmənlər: Türkmənlər İranın şimal-şərqində-Gülüstan, Şimali Xorasan, Mazandaran və Simnan ostanlarında yaşayırlar.

Diktatura

Şah rejiminin əvəzinə gələn və bütün hakimiyyət rıçaqlarını əlinə almış mövcud quruluş, istismar və əzilen kütlələrə qarşı, ən hazır və uyğunlaşmış repressiya və barbar metodları tətbiq edən ən qəddar aparata malik quruluş olmuşdur. İran inqilabının əsas vəzifəsi- dövlətin demokratikləşməsi – rejim tərəfindən arxa plana çəkilmişdir. Bu rejim həttə öz yazılı qanunlarında belə bütün hakimiyyəti mülki hüququn nəzarətindən kənardan olan teokratiya və şəxsiyyətə həvalə etmişdi. Bu dövlətdə heç bir təmsilçilik orqanı, Xomeyninin ondan sonrakı Xameneinin iradəsindən ayrılma da heç bir qərar qəbul etmək hüququna malik deyil. Baş molla istənilən şəxsin namizədliyini vermək, istənilən seçkinin nəticələrini ləğv etmək, istənilən sosial resursu istədiyi və xoşuna gəlidiyi kimi istifadə etmək hüququna malikdir. Şah diktaturasının əvəzinə indi hakimiyyət klerikal diktaturanın əlindədir ki, bu diktatura şahdan daha çox Allah ilə əlaqələrə malikdir və Allah tərəfindən qəbul edilir uydurması və yalanı irəli sürülür. Məscidin dövlətdən ayrılması məsələsi, indi 1907-1909-cu illərdə olduğundan daha əlçatmaz bir perspektivə çevrilib. Kapitalizm öz inkişafı mərhələsində, Pəhləvi dövründə dini qurumlardan dövlət idarəçiliyi funksiyasını almışdı. İndi isə teokratiya iqtidara gəldikdə, özü bu teokratik formaya əl atdı.

İfrat mərkəzi dövlət, rus inqilabından sonra bolşeviklərin təsirini azaltmaq məqsədi ilə, imperialist dövlətlər tərəfindən, mərkəzi millət elan olunan farsların imtiyazları və hegomonluğu və bütün başqa millət-

lərin haqlarının tapdalanması hesabına başa gəlmişdi. İslam hakimləri heç bir sərhədin və millətin müqəddəsliyini qəbul etmirlər. Eyni zamanda bu hakimlər Pəhləvi dövründə olduğu kimi, heç bir millətin haqqını tanımaq belə istəmirlər. Onlar mütəmadi olaraq bu millətlərin haqqını tapdalamaq, onları məhv etmək arzusudadırlar.

Bürokratiya

Xalq mübarizəsinin mərkəzində dayanan, dövlət bürokratiyasının iqtidardan və böyüklüyü idi. Palanilər sülaləsi dövründə bu aparat evvəllər olmayan ölçülərə qədər artmışdı (1,5 milyon). Ümumi daxili məhsulun böyük hissəsi, faktiki olaraq, bu aparat tərəfindən yeyilirdi. Təsisatların çoxu "rəsmən" yaradılırdı ki, şah rejiminin

də ABŞ-la hərbi saziş imzalamışdı. Məhəmməd Rza Palani İranda istibdad rejimi yaratmış, inqilabi-demokratik hərəkata qəddarcasına divan tutmuş, İran adlandırılan ölkədə yaşayan əhalinin üçdə ikisini təşkil edən türklərin milli hüquqlarına və varlığına qarşı çıxmış, ölkəni İran körfəzi əhatəsində ABŞ dövlətinin yardımına çevirmişdi. Hər cür azad fikir və demokratik fəaliyyəti amansızcasına təqib edən gizli xəfiyyə idarəsi SAVAK-ın yaradılması və fəaliyyətinə şərait yaratmışdı. 60-70-ci illərdə Məhəmməd Rza Palaninin (Pəhləvi) islahatları Qərb ölkələrinin özündə İranın itirilməsi qorxusu yaratmışdı. İnkilabın başlanğıcında inqilabi dəstəkləmələrinə səbəb olmuşdu. İranda inqilabın qələbəsi ərəfəsində türklərin zərbələrinə davam gətirməyib şah 1979-cu il 16 yanvarda xaricə qaçmışdı. Türklər tarixi intiqamla-

mışdı. Nümayişlər bütün ölkə boyu keçirilmişdir, lakin Təbrizdəki etiraz onlardan ən şiddətli və zorakısı olmuşdur. Təbrizdə baş verən hadisələr Güney Azərbaycanın hər yerində silsilə iğtişaşlarla müşayiət olunmuş və bu, Palanilər rejimi ilə qarşıdurmanın səviyyəsini artırmışdır. Təbrizdə keçirilən nümayiş "Təbiz qətləmini"ni xatırlamaq üçün İranın hər yerində qırx günlük oxşar aksiyaların başlanğıcı olmuşdur. Ölkənin hər yerini bürüyən inqilab nəticəsində 1979-cu il 16 yanvarda Məhəmməd Rza Palani İranı tərk edib qaçmışdır. Yanvarın 31-də Xomeyni Tehrana gəlmiş, Şəriətmedarının yerinə hərəkat liderliyinə keçmişdi. Müvəqqəti hökumətin təşkilini Mehdi Bazarqana tapşırırmışdı. Xomeyni Ali dini rəhbər ünvanı ilə dövlətin başına keçmişdi. Əslində bu vəzifə mollaların birinci katibi vəzifəsi idi. Dünya-

can türkləri tərəfindən yaradılmışdı. Bazar tacirlərinin, orta təbəqəyə məxsus siyasətçilərin və Xomeyninin əsas rəqibi hesab edilən Böyük Ayətullah Şəriətmedariyə bağlı din adamlarının iştirakı ilə yaradılmışdı. Partiya Azərbaycan türkləri ilə assosiasiya olunmaq və onlar üçün etnik haqlar tələb etməklə yanaşı, inqilab komitələrinin qanunsuz davranışlarını və inqilab məhkəmələrinin sərt cəzalandırılmalarını tənqid edirdi. Partiyanın yaradılmasından qısa müddət sonra xomeyniçilər Müsəlman Xalq Respublika Partiyasının Güney Azərbaycanın Kərəc, Ərak, Səve, Ərdəbil və Xalxal şəhərlərindəki qollarına hücumlar həyata keçirdi.

1979-cu ilin noyabrından etibarən bu partiya və onun dinləmə sifindən olan məsləhətçisi Şəriətmedari (o, rəsmi şəkildə partiya üzvü de-

Qacar dövlətinin süqutu və Palanilər

yildi) bütün İranda yeni konstitusiyaya qarşı çıxan şəxslərin birləşdiyi partiya quruldu. Bu konstitusiya yaxın zamanda keçiriləcək referendumda səsverməyə çıxarılmadı. Bu məsələlər funonda 6 dekabrda Ruhulla Xomeyni Şəriətmedari ilə görüşdü və ona hədə qorxu gəlib ultimatum verdi.

Şəriətmedari bir neçə dövlət quruluşlu Federal İslam Respublikası qurulmasını tələb edirdi. Bu Federativ Respublikada İran əhalisinin çoxluğunu təşkil edən Azərbaycan türkləri aparıcı rol oynamalı idilər. Eynən Qacar dövləti dövründəki vəziyyət bərpa olunmalı idi. Lakin öz inqilab liderliyini Xomeyniyə güzəştə getmək Şəriətmedariyə baha başa gəldi. Öz ideyalarını o, həyata keçirə bilmədi. 1979-cu il martın 31-də keçirilmiş

İnkilabda Azərbaycan türklərinin lideri Məhəmməd Kazım Şəriətmedari idi. 1906-cı ildə Təbrizdə doğulan bu adamın ən böyük günahı dəccal, avantürist və firildaqçı Ruhulla Xomeynini himayə altına alması, ona böyük ayətullah (ayətullah-üzma) ünvanı verməklə həbslərdən, həttə dar ağacından asılmaqdan qorunması idi. İranda Palani (Pəhləvi) rejimi dövründə bu ünvan daşıyan din xadimləri həbs oluna bilməzdilər. İnkilab baş verən zaman Fransa hökuməti öz əlaltısını hakimiyyətə gətirməyi qərarlaşdırdı. Paris diskotekasından Xomeyni götürülüb inqilab rəhbərliyinə gətirildi. Şəriətmedarının ən böyük bu bağışlanmaz səhvi Türk xalqını orta əsrlər qaranlığına sürükləməklə qalmadı, Şəriətmedarının özünün məhvində səbəb oldu. Pəhləvi rejimi zamanı belə, həbsdən, hər cür təqiblərdən uzaq tutulan bu böyük ayətullah islam inqilabının qurbanına çevrildi.

sosial bazası "qanuni" şəkildə təmin olunsun. Bu bürokratiya xalqın boyunu oturmş bu diktaturanın ölçülərini ikiqat artırdı. Klerikal idarə üsulunun alətlərinin rekonstruksiya olunmuş monarxiya dövlətinə inteqrasiyası, geriyyə qalmış ölkələr sırasında İranda ən nəhəng bürokratik aparatın yaranmasına səbəb oldu. 1,5 milyon adı dövlət məmurlarına, indi 1,3 milyon müzdü müştəri bazası əlavə olundu.

Repressiv qüvvələr

Dövlətin ideoloji aləti xüsusi diqqət ayırmağına baxmayaraq, dövlətin repressiv aparatı getdikcə qorxulu ölçülər almaqda idi. Şahın məxfi polisinin, hərbi məhkəmələrinin, ordusunun ləğv edilməsi inqilabın ən yaxın məqsədlərindən idi. Şah rejiminin faktiki aşmasına qədər, bu qurumlar kütləvi çıxışların zərbələri altında dağılmaq üzrə idi. Lakin sonralar bu qurumlar dağılmadı, əksinə şah rejiminin dövründə olduğundan da qəddar qurumlarla əvvəz olundu.

Rza şah Palaninin hakimiyyəti zamanı mollalara qarşı olan sərt münasibət davam etmişdir. Ancaq Məhəmməd Rza Palaninin hakimiyyəti zamanı mollalara qarşı sərt münasibət yumşadıldı.

İnkilabda əsas məqsəd: Palani (Pəhləvilər) sülaləsini devirmək və yeni dövlət qurmaq idi.

7 Yanvar 1978 -

11 Fevral 1979 inqilabı

Məhəmməd Rza Palani Qacar sülaləsinə mənsub Müsəddiq hökuməti zamanı xaricə qaçmış, ABŞ və Böyük Britaniyanın köməyi, bilavasitə ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin iştirakı ilə baş vermiş əksinqilabi çevrilişdən (1955, 19 avqust) sonra İran adlandırılan ölkəyə qayıtmışdı. 1955-ci ildə İranın Bağdad paktına (SENTO) daxil olmasına nail olmuş, 1959-cu il-

rını Qacar dövlətinin intiqamını alıb mazan şahlarını devirmişdilər. 1925-1979-cu illərdə hökm sürən mazanya seltənətini bitirmişdilər.

1978-ci il fevralın 18-19-da (hicri 1356-cı il bəhmən ayının 29-30-da) Təbrizdə baş vermiş böyük üsyan Palani dövlətinə ilk möhkəm zərbə vurmuş və bütün ölkədə inqilabi çıxışların başlanğıcını qoymuşdur. Azərbaycan türkləri Güney Azərbaycanda, istərsə də ölkədə ən böyük türk şəhəri olan Tehrandə və sairədə yaşamalarından asılı olmayaraq inqilab dövründə ən fəal sosial qüvvə kimi çıxış etmiş, inqilab səngərində savaşımışdılar. İnkilabın gedişində həlak olmuş 70 min nəfər məhz Azərbaycan türkləri idi.

Təbriz Universitetinin tələbələri Palani hakimiyyətinə qarşı nümayiş təşkil etmək üçün 12 dekabr, yeni İran təqvimində 21 Azər tarixini seçmişdilər. Bu tarix 1945-1946-cı illərdə İranda Azərbaycan Milli Hökumətinin həm yarandığı, həm də süqut etdiyi günün yubiley olduğu üçün Azərbaycan türkləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Nümayiş Təbriz şəhərində 19 dekabrda baş tutmuşdu.

9 yanvarda Azərbaycanda Qum şəhərində təxminən 162 nümayişçinin öldürülməsinə cavab olaraq Ayətullah Şəriətmedari xalqı qurbanlar üçün matəm tətiləri keçirməyə çağır-

da komik və gülməli molla dövləti yaratmışdı. Yeni qurulan molla ordusunun hərbi keçidləri də təccüb doğururdu. Əsgərdən başqa hər şeyə bən-zeyirdilər. Ölkə keçmiş zamanı gəlib VI-VII əsrə düşmüşdü.

İnkilabda Azərbaycan türklərinin lideri Məhəmməd Kazım Şəriətmedari idi. 1906-cı ildə Təbrizdə doğulan bu adamın ən böyük günahı dəccal, avantürist və firildaqçı Ruhulla Xomeynini himayə altına alması, ona böyük ayətullah (ayətullah-üzma) ünvanı verməklə həbslərdən, həttə dar ağacından asılmaqdan qorunması idi. İranda Palani (Pəhləvi) rejimi dövründə bu ünvan daşıyan din xadimləri həbs oluna bilməzdilər. İnkilab baş verən zaman Fransa hökuməti öz əlaltısını hakimiyyətə gətirməyi qərarlaşdırdı. Paris diskotekasından Xomeyni götürülüb inqilab rəhbərliyinə gətirildi. Şəriətmedarının ən böyük bu bağışlanmaz səhvi Türk xalqını orta əsrlər qaranlığına sürükləməklə qalmadı, Şəriətmedarının özünün məhvində səbəb oldu. Pəhləvi rejimi zamanı belə, həbsdən, hər cür təqiblərdən uzaq tutulan bu böyük ayətullah islam inqilabının qurbanına çevrili.

Müsəlman Xalq Respublika Partiyası

Müsəlman Xalq Respublika Partiyası 1979-cu ilin martında Azərbay-

referendumda Xomeyninin təklifi çıxarılmış, aprelin 1-də İran "İslam Respublikası" kimi tanınmışdı.

Şəriətmedari İranda dini dövlət qurulmasını nəzərdə tutan konstitusiya layihəsini rədd edirdi. Şəriətmedari İslam prinsipləri ilə sosialist cəmiyyətinin idarəçilik formasını birləşdirib yeni quruluş yaratmağa çalışırdı. Yeni quruluşda siyasəti baxışına baxmayaraq, bütün partiyalar azad fəaliyyət göstərməli, söz, mətbuat azadlığına geniş yer verilməli idi. Şəriətmedari Palanilər dövründə ostanlara bölünmüş Güney Azərbaycanın yenidən vahid vilayətdə birləşməsinə və muxtariyyətini tələb edirdi.

1978-1979-cu illər inqilabı əsası ingilislər tərəfindən 15 dekabr 1925-ci ildə qoyulan Palani (Pəhləvi) dövlətini 16 yanvar 1979-cu ildə sonlandırmışdı. Beləliklə, Qacar dövləti XVIII-XX əsirlərdə mövcud olmuş, türk mənşəli Oğuzlann Qacarlar sülaləsi tərəfindən qurulmuş Azərbaycan türklərinin dövləti idi. Bu dövləti ingilislər hərbi çevrilişlə devirmişdilər. Qacar dövlətini əvəz edən Ariyan Palaniyan Mazan sülaləsi Azərbaycan türklərinin inqilabı nəticəsində abədiyən yox oldu. Onun yerində fars mollalarının komik və gülməli molla dövləti yarandı. Bu dövlətin rəsmi ideologiyasını Fələstin ağsı təşkil edir.

Son